

HVENÆR VAR TRISTRAMS SÖGU SNÚIÐ?*

1

HEIL er Tristrams saga og Ísöndar aðeins til í pappírshandritum, en brot af sögunni hafa þó varðveist á skinni.¹ Fyrir framan söguna í pappírshandritunum AM 543 4to og ÍB 51 fol.² stendur þessi klausa:³

Hier Skrifast Sagann af Tristram og Isönd Drottningu j hvörre talad verdur umm obærelega Ast er þau hófdu Sýn a Millumm. Var þa lided frä hingadburde Christi. 1226 Aar, er þesze Saga var a Norrænu Skrifud, Efter befallingu og Skipan Virdulegz herra Hakonar Kongz. Enn Broder Robert efnade og Uppskrifade epter Sinne kunnattu, med þeszum Ordtókumm sem epterfilger i Sóg-unne. og nu skal fra Seigia.⁴

Sú vitneskja sem þessi klausa veitir er nær einstæð í norrænni bók-

* Upphaflega var grein þessi samin sem fyrirlestur og flutt í því formi á rannsóknaræfingu í Félagi íslenskra fræða 14.4. 1976. Hún hefur tekið allmiklum breytingum síðan. Ég vil hér sérstaklega færa Stefáni Karlssyni þakkir mínar. Hann las þessa grein í handriti og benti mér á fjölmargt sem betur mátti fara.

¹ AM 567 4to, Reeves Fragment; bæði þessi brot eru talin vera frá síðari helmingi 15. aldar, sbr. Paul Schach, Some Observations on 'Tristrams saga', *Saga-Book XV* (1957–61), 104; sami, An Excerpt from 'Tristrams saga', *SS* (Scandinavian Studies) 32 (1960), 83–88; sami, 'An Unpublished Leaf of Tristrams saga': AM 567 Quarto, XXII, 2, *Research Studies XXXII* (1964): ii, 50–62. Þessi grein var mér ekki tiltæk við samningu þessarar ritsmíðar. Sami, The Reeves Fragment of Tristrams Saga ok Ísöndar, *Einarsbók* (Reykjavík 1969), 306.

² Þessi handrit eru talin vera frá 17. öld. Í Handritaskrá Landsbókasafns er ÍB 51 fol. talið vera skrifað 'ca 1688', en eftirrit þess JS 8 fol. '1729'. Sbr. einnig Bjarni Vilhjálmsson, *Riddarasögur* (Reykjavík 1949) I, xix; Schach, Some Observations, 105.

³ Tekið upp eftir útgáfu Gísla Brynjúlfssonar, *Saga af Tristram ok Isönd samt Möttuls Saga* (Kjöbenhavn 1878), 3.

⁴ Eugen Kölbing prentar þessa klausu í útgáfu sinni, *Tristrams Saga ok Ísöndar* (Heilbronn 1878), 5, en hann fyrnir málfarið, t. d.: 1226 > MCCXXVI; j hvörre > í hverri; befallingu > boði.

menntasögu, enda hafa fræðimenn óspart hampað mikilvægi hennar. Finnur Jónsson segir t. a. m. í bókmenntasögu sinni:⁵ ‘Overskriften giver os denne værdifulde og for årstallets vedkommende enestående oplysning, at sagaen i året 1226 “efter kong Hakons bud blev oversat af broder Robert”. Der er vel næppe nogen grund til at betvivle rigtigheden heraf. Denne Robert — der mulig har været en Englænder — må antages at have opholdt sig allerede længe i Norge inden oversættelsen foretoges. Hørte han måske til Hovedøens kloster?’ Sterkast kveður þó Paul V. Rubow að orði:⁶ ‘Af dette Digterværk har vi netop en oldnordisk Bearbejdelse, som ved en vidunderlig Skæbnens Tilskikkelse er baade forfatter- og tidsbestemt . . . Der burde et Sted oprejses ham en Statue, thi han er efter al Sandsynlighed Grundlægger af den oldnordiske Underholdningslitteratur i Prosa.’

Því miður er ekkert um bróður Róbert vitað. Nafnið kemur ekki annars staðar fyrir í þessari sömu mynd, en í lok Elis sögu og Rósamundu í norska handritinu Uppsala De la Gardie no. 4–7 fol. stendur:⁷

en roðbert aboti sneri. ok Hakon konungr son Hakonar konungs.
lét snua þessi norrónu bok. yðr til skemtanar. Nu gefi guð þeim
er þessa bok sneri. ok þessa ritaði. þessa hæims gratiam. en i sinu
riki sanctorum gloriam(.) AMEN(.)

Rudolf Keyser og Carl R. Unger töldu í útgáfu sinni á Strengleikum ekki ólíklegt að bróðir Róbert hefði þýtt það verk,⁸ en Gísli Brynjúlfsson var þeirrar skoðunar að bróðir Róbert og ábótinn Roðbert væri einn og sami maðurinn; munkurinn hafi hækkað í tign og sé orðinn ábóti þegar Elis saga var rituð.⁹ Undir þessa skoðun tóku Eugen Kölbing og Finnur Jónsson.¹⁰ Gísli Brynjúlfsson taldi einnig sennilegt

⁵ *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*² (København 1920–24) II, 953. Peter Hallberg tekur undir þessa skoðun í nýlegri grein og segir, að Tristrams saga hafi ‘a key position in saga scholarship, as it provides us not only with a translator’s name but also with a date’, sbr. Is there a ‘Tristram-Group’ of the Riddarasögur. *SS* 47 (1975), 1.

⁶ *Smaa kritiske breve* (København 1936), 21.

⁷ Tekið upp eftir handritinu, *Upps. De la Gardie no 4–7 fol.*, 17rb.39–17va.5; sbr. *Elis Saga ok Rosamundu*, hrsg. v. E. Kölbing (Wiesbaden 1971, Neudruck der Ausgabe 1881), 116. Kölbing leysir upp .H. sem Hakons.

⁸ Sbr. *Strengleikar eða Lioðabók* (Christiania 1850), xii.

⁹ Sbr. *Saga af Tristram*, 392, 415.

¹⁰ Sbr. *Elis Saga*, vii, *Den oldnorske II*², 954.

að bróðir Róbert hefði verið Orkneyingur og að öllum líkindum sá hinn sami sem nefndur er í Magnúss sögu lengri.¹¹ Finnur Jónsson áleit sennilegast, eins og reyndar fram kemur í tilvitnuninni hér að framan, að Róbert þessi hefði verið Engendingur. Henry Goddard Leach bendir á að nafnið sé anglo-normanskt, en nafnberinn kynni þó að hafa verið enskur.¹² Undir þessa skoðun tekur Rubow,¹³ en Paul Schach telur sennilegt að bróðir Róbert hafi verið enskur klerkur.¹⁴ Ludvig Holm-Olsen telur í bókmenntasögu sinni ekki ósennilegt að bróðir Róbert hafi átt til enskra eða anglo-normanskra að telja, en af máli og stíl Tristrams sögu sé ekki unnt að sjá að erlendur maður haldi á penna; þýðandinn hljóti að hafa alist upp á norrænu málsvæði.¹⁵

Fræðimenn hafa eignað bróður Róbert ýmis verk í sama anda og Tristrams saga. Eins og fyrr segir töldu Keyser og Unger hann vera líklegan þýðanda Strengleika. Þessu andmælti Rudolf Meissner í sínu merka verki um það rit.¹⁶ Gustaf Cedersciöld og Fredrik A. Wulff álitu hann hafa þýtt Möttuls sögu og að sömu skoðun hölluðust Kölbing og Gísli Brynjúlfsson,¹⁷ en hinn síðarnefndi eignaði honum einnig Parcevals sögu og Valvers þátt.¹⁸

Nýlega hafa Peter Hallberg og Schach kannað rækilega málfar og stíl þessara sagna. Hallberg tekur fram, áður en hann hefst handa um rannsókn á stíl og orðaforða fyrrgreindra sjö riddarasagna, að:¹⁹ 'Broder Roberts befattning med alla dessa sju texter är naturligtvis ytterst hypotetisk.' Schach álítur að auk Tristrams sögu hafi bróðir Róbert snúið Elis sögu og Strengleikum. Hann bendir á, að rannsókn Meissners á heimildum og efnismeðferð Elis sögu annars vegar og

¹¹ Sbr. *Saga af Tristram*, 416.

¹² H. G. Leach, *Angevin Britain and Scandinavia* (Cambridge Mass. 1921), 179–181.

¹³ *Smaa kritiske breve*, 21.

¹⁴ Some Observations, 115–116.

¹⁵ Sbr. *Norges Litteratur Historie* I (Oslo 1974), 137.

¹⁶ Sbr. *Die Strengleikar* (Halle a.S. 1902), 297.

¹⁷ Sbr. *Versions nordiques du fabliau français* (Lund 1877), 46; sbr. *Elis saga*, vii; sbr. *Saga af Tristram*, 415.

¹⁸ Ummæli Gísla hljóða svo: 'thi deres Stil er hverken værre eller bedre end Tristrams- og Elissagas', tilv. rit, 415.

¹⁹ Norröna riddarasagor. Några språkdrag, *ANF* (Arkiv för nordisk filologi) 86 (1971), 115; sbr. einnig Is there a 'Tristram-Group', 1: 'The reasons for such an attribution have been rather general or hypothetical.'

Strengleikum hins vegar geti sýnt að sami maður hafi um vélt, gagnstætt því sem Meissner hafði sjálfur haldið fram.²⁰ Ég mun síðar víkja að rannsóknum þeirra Schachs og Hallbergs. Mattias Tveitane virðist í útgáfu sinni á De la Gardie 4–7 hallast að skoðun Meissners. Hann telur þá fræðimenn sem álíta bróður Róbert þýðanda Strengleika vera ‘moving entirely in the realm of conjecture’.²¹

Þrátt fyrir þessar bollaleggingar fræðimanna um bróður Róbert, hefur enn ekki verið svarað hinni skrudmiklu spurningu Leachs:²² ‘Who was this saga-man, this Robert, who first planted the rose of romance in the stony garden of the North?’ Klausan framan við Tristrams sögu vekur reyndar enn tvær spurningar: 1) Má kalla hana formála eins og svo margir fræðimenn hafa gert?²³ 2) Hversu áreiðanleg er hún sem bókmenntasöguleg heimild? Þessum spurningum ætla ég að reyna að svara.

2

Ef reynt væri að skýrgreina hugtakið formáli, mætti segja:²⁴ Formáli kallast upphafspáttur ritverks eða einhvers hluta þess, þar sem höfundur, þýðandi, ritstjóri og/eða safnandi gerir grein fyrir því efni sem á eftir fer.

Fyrir flestum bókmenntategundum á miðöldum stendur formáli, en því fer fjarri að hann sé fyrir þeim öllum, enda virðast sumir málskrúðsfræðingar miðalda hafa gert ráð fyrir að honum mætti sleppa.²⁵ Þeir

²⁰ Sbr. Schach, Some Observations on the Translation of Brother Robert, *Les relations littéraires franco-scandinaves au moyen âge* (Paris 1975), 118.

²¹ CCN (Corpus Codicum Norvegorum Medii Aevi) IV (Oslo 1972), 32.

²² *Angevin Britain*, 178–179.

²³ Bæði Finnur Jónsson og Gísli Brynjúlfsson nefna þetta ‘overskrift’, sbr. *Den oldnorske II*², 953, *Saga af Tristram*, 3, 1. nmgr.; Kölbing bendir á, að sagan byrji ‘in medias res’, sbr. *Tristrams Saga*, xvii. Holm-Olsen og Hallberg kalla klausuna ‘prologum’, sbr. *Norges Litteratur Historie I*, 132, Norröna riddarasagor, 114; Schach kallar hana ýmist ‘introduction’, sbr. Some Observations, 102 eða ‘prefatory comment of the translator’, sbr. An Excerpt, 88 eða þá ‘prologue’, sbr. *The Saga of Tristram and Ísönd* (Nebraska 1973), xvii; E. F. Halvorsen kallar og klausuna ‘preface’, sbr. *The Norse Version of the Chanson de Roland* (Biblioth. Arnam. XIX, København 1959), 18.

²⁴ Sjá nánar um hugtakið ‘formáli’, Sverrir Tómasson, *Formálar íslenzkra sagnaritara á miðöldum* (Reykjavík 1971, vérlit í vörslu Háskólabókasafns), 4–8.

²⁵ Sbr. H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik* (München 1960) I, 162.

nefna flestir formála (exordium, prologus, prooemium), en þeir skýrgreina hugtakið ekki alltaf, heldur láta oftast nægja að fjalla um hlutverk hans í ræðunni og útskýra með hvaða brögðum megi ná hylli áheyrenda.²⁶ Innri gerð formálans virðist hafa verið í nokkuð föstum skorðum í ritum óbundins máls, svo sem kröniku og lífssögu. Formálar riddarakveðskapar Frakka og Þjóðverja sýnast og vera venjubundnir að allri gerð.²⁷ Efnislega skiptast þeir að jafnaði í tvo samvinnnaða þætti. Öll atriði beggja efnispáttanna eiga á einhvern hátt að skírskota til áheyrenda; flytjandinn notfærir sér tækni *captatio benevolentiae*, reynir á nokkra þekkta vegu að gera áheyrendur sér hliðholla og um leið leggur hann út efnið eða kynnir það. Gjarnan hefjast þessir formálar á málshætti eða spakmæli.²⁸ Samkvæmt málskrúðsfræðinni mátti öðlast hylli áheyrenda á ferman hátt:²⁹ 1) *ab nostra*, skáldið (eða flytjandinn) kynnti sig og sagði frá verkum sínum og notaði þá oft ritklif (topos) tilgerðarlegs lítillætis; 2) *ab adversariorum*, briggli eða sneiðar til andstæðinganna, annarra skálda; 3) *ab iudicum persona*, tilvísun til ritbeiddanda eða þess sem benti höfundinum á efniviðinn; 4) *a causa*, lofgjörð um efnið eða hrós um persónur skáldverksins. Um leið og höfundurinn kynnti sjálfan sig, þá gat hann líka sett fram óskir um hvers konar áheyrendur hann vildi fá. Þetta gerir t. d. Rudolf úr Ems.³⁰

²⁶ Sjá um þetta efni t. d. L. Rockinger, *Briefsteller und formelbücher des elften bis vierzehnten jahrhunderts* (München 1863), I, 367; II, 744; sbr. Tony Hunt, *The Rhetorical Background to Arthurian Prologue*, *Forum for Modern Language Studies* VI (1970), 3–8. Sjá enn fremur, Hennig Brinkmann, *Der Prolog im Mittelalter als literarische Erscheinung*, *Wirkendes Wort* 14 (1964), 7–10. Um 'captatio benevolentiae' fjallar Cicero í *De inventione* (útg. Loeb London 1949) I, xvi, 22; Quintilianus í *Institutio oratoria* (útg. Loeb London 1953) IV, i, 6 og í *Rhetorica ad Herennium* (útg. Loeb London 1954) er fjallað um þessa tækni: I, iv, 8.

²⁷ Um uppbyggingu formála í verkum óbundins máls, sjá Sverrir Tómasson, *Tækileg vitni*, *Afmælisrit Björns Sigfússonar* (Reykjavík 1975), 252–254; sami, *Formálar íslenzkra sagnaritara*, 17–23; Gertrud Simon, *Untersuchungen zur Topik der Widmungsbrieft mittelalterlicher Geschichtsschreiber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts I–II*, *Archiv für Diplomatik* 1958/1959, II, 137–138; Brinkmann, *Der Prolog*, 1–21.

²⁸ Sjá t. d. Mattheus frá Vendôme, *Ars versificatoria í Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle*, ed. Faral (Paris 1924), 113–116; sbr. Tony Hunt, *The Rhetorical Background*, 8–9 og þar tilv. rit; sbr. Brinkmann, *Der Prolog*, 7–10. Sjá einnig H. Chaytor, *From Script to Print*² (London 1966), 57.

²⁹ Sbr. *De inventione* I, xvi, 22; *Ad Herennium* I, iv, 8; *Institutio* IV, i, 6.

³⁰ Brinkmann, *Der Prolog*, 17.

Hann segir berum orðum að hann vilji að klerkar eða riddarar hlýði óði hans, hinir muni ekki skilja. Enn nánar fer Wolfram frá Eschenbach út í þessa sálma,³¹ og hjá Gottfried frá Strassborg örlar á heimspekilegum vangaveitum.³²

Þó að margir þessara efnisþátta séu alkunn ritklif, geta þau samt sem áður gefið mikilsverðar ábendingar um áheyrendur; þessi kvæði voru flutt á móðurmálinu og skáld gátu vænst viðbragða frá þeim sem á hlýddu. Þó að hnútukast til leikara (jongleurs) sé mjög algengt ríklif í þessum kveðskap, getur það samt sýnt að einhver samkeppni hefur átt sér stað milli þessara listamanna.

3

Nokkrum hluta norrænna riddarabókmennta hefur verið snúið í óbund-ið mál úr völskum kvæðum.³³ Í sumum þessara verka er og beinlínis frá því skýrt að þau séu þýdd úr þessu suðræna tungumáli að beiðni norskra konunga.³⁴ A. m. k. tvær þeirra sagna sem eignaðar eru forsögn Noregskonunga á 13. öld, Strengleikar og Möttuls saga, hafa formála sem jafna má til *exordium* í völskum og miðháþýskum riddarakveðskap. Fyrir Strengleikum er að vísu tvöföld forræða, og er sú fyrri gerð af þýðandanum. Eftirtektarvert er, hve mikil áhersla er þar lögð á, að bókin verði:³⁵

³¹ Sbr. sama rit, 11.

³² Sbr. sama rit, 14–15.

³³ Valska er hér notað yfir fornfranskar mállýskur bæði í Frakklandi og á Eng-landi. Íhugunarvert er hve framsæknir norrænir menn virðast vera á þessu sviði, því að þeir taka því nær jafnsnemma að snúa þessum kvæðum í óbundið mál og Frakkar sjálfir. Sjá um þetta efni H. J. Chaytor, *From Script to Print*², 83; *Grundriss der romanischen Philologie*, hrsg. v. Gustav Gröber (Strassburg 1902) II.1, 724.

³⁴ Sbr. *Ívents Saga*, hrsg. v. E. Kölbing (*Riddarasögur*, Strassburg 1872), 136; *Möttuls saga* (Lund 1877), 2; *Strengleikar*, 1; í *Viktors sögu ok Blávus* er þess og getið að Hákon konungur Magnússon hafi látið 'venda morgum riddara sögum j norænu ur girzsku ok franzeisku mali', útg. Jónasar Kristjánssonar (*Riddarasögur* II, Reykjavík 1964), 3. Í bók M. Schlauch, *Romance in Iceland* (New York 1934), 179–87 er skrá yfir þessar þýðingar fram til 1550 og tekið er fram við hvaða heimildir sé stuðst í þýðingunni eða hvaðan sé þýtt. Halvorsen birtir einnig lista yfir þýddar sögur, handrit þeirra og heimildir, sbr. *The Norse Versison*, 17–26.

³⁵ *Strengleikar*, *Upps. De la Gardie* no. 4–7 fol., 17va.16–34; sbr. útg. Keyzers og Ungers, 1.

til ævenlægrar aminningar til skæmtanar. oc margfrœðes viðr kom-
 ande þioða at huerr bæte oc birte sitt lif. af kunnasto liðenna luta.
 Oc at æigi læynizsk þat at hinum siðarstom dogum er *gærðezk
 iandværðom. Sua oc at huerr ihugi með allre kunnasto oc koste
 með ollu afle freme oc fullgere með ollum fongum at bua oc bæta
 sialvan sec til rikis guðs með somasamlegum siðum oc goðom
 athævom oc hælgom lifsænda.

Þessi póstur kemur vel heim við þann boðskap sem fræðimenn hafa
 ætlað að norrænar riddarasögur hafi átt að flytja áheyrendum. En litla
 vitneskju má fá af þessari forræðu um hverjum bókin var í raun og
 veru ætluð. Í lok formálans beitir þýðandinn *ab iudicum persona* og
 segir:

(E)N bok þessor er hinn virðulege Hacon konongr let norræna or
 volsko male ma hæita lioða bok(.)

Síðan lýkur forræðunni með þessum orðum:

oc lykr her *forræðo þæssare. oc þesso nest er upphaf sanganna.

Þessi lok formálans gætu verið vísbending um að þýðandinn hafi
 ekki áttað sig á byggingu þess efnis sem hann þýddi. Miðað við forræðu
 Marie de France, sem þýðandinn hefur styt, er töluverður byrjenda-
 bragur á formála þýðandans. Hið sama má segja um formála Möttuls
 sögu. Þar er fyrst *a causa*, löng lofræða um Arthur konung og síðan
 útlekking hennar, en formálanum lýkur *ab iudicum persona*.³⁶

Enn þvílík sannendi, sem valskan sýndi mér, þá norræna ek yðr
 áheyröndum til gamans ok skemtanar, svá sem virðuligr Hákon
 konungr, son Hákonar konungs, bauð fákunnugleik mínum at göra
 nökkut gaman af þessu eptirfylgjanda efni.

Annars kemur formáli Þiðriks sögu af Bern einna best heim við þá
 tvískiptingu sem ég hef lýst hér að framan. Þar örlar einnig á skoðun
 sögumanns á tilheyrendum, þó að notuð séu kunn ritklif.³⁷

svo þikkir og heimskumm manne vndarlight er frá er sagt því er

³⁶ *Möttuls saga* (Lund 1877), 2.

³⁷ *Þiðriks saga af Bern* I–II, udg. for S.T.U.A.G.N.L. ved H. Bertelsen (Køben-
 havn 1905–1911), 5–7.

hann hefer ei heyrt. enn sa madur er vitur er og morg dæmi veit honum þikker ecki vndarlight er skilning hefer til hversu verda ma enn fær man suo fródur er þui einu skal trua er hann hefer sied enn sumer menn eru suo heimsker ath þui sijdur meiga þeir skilia þat er þeir hafa nysied edur nyheyrt enn vitrer menn þott þeir hafe spurn eina til enn er fra lijdur nockura stunnð þa er heimskumm manne sem hann hafe vsied edur vheyrt. Enn soghur frá gofgumm monnum er nv fyrer þui nytsamligar ath kunna ath þær syna monnum dreingligh verk og fræknlighar frammkuæmder enn vand verk þydazt af leti og greina þau suo gott fra illu hver er þat vill riett skilia þat er samþycke margra manna suo ath einn madur mæ gledia þa marga stund enn flester skemtanar leikar eru setter med erfide enn sumer med miklum fekostnadi sumer verda eigi algerfuir nema med mannfialda. sumer leikar eru færa manna skemtan og standa skamma stunnð. sumer leikar eru med mannhættu, enn sagna skemtan edur kuæda er med onghum fekostnade edur mannhættu, mæ einn þar skemta morgumm monnum sem til wilia hlyda þessa skemtan ma og hafa vid fæ menn ef vill hun er iafnbuinn nott sem dagh og huart sem er liost eda myrkt. enn þat er heimskligtt ath kalla þat lyge er hann hefer ei sied edur heyrt enn hann veit þo ecke annat sannara vmm þann lut(.)

Þetta geta varla kallast heimspekilegar vangaveltur, aðeins sneitt að heimskum mönnum. Þiðriks saga hefur verið talin skrifuð um miðbik 13. aldar.³⁸ Þýskir kaupmenn eru þá farnir að seilast til áhrifa í norskri utanríkisverslun. Og það eitt, að sagan hafi verið samin eftir þýskum kvæðum, gæti bent til þess að þýskra áhrifa hafi gætt víðar en í kaup-sýslu.³⁹ En formáli Þiðriks sögu segir harla lítið um áheyrendur eða hver sé ritbeiðandinn. Í formála Möttuls sögu og Strengleika er sagt berum orðum að þýðingin sé gerð að forsögn Hákonar konungs. Það er einnig gert í klausunni framan við Tristrams sögu. En með því að bera þessa formála saman við klausuna, er ljóst, að miðað við þá, getur hún ekki talist formáli.

³⁸ Sbr. J. de Vries, *Altnordische Literaturgeschichte I-II*² (Berlin 1967) II, 514. Halvorsen tímasetur söguna ekki svo nákvæmlega, sbr. *KLNM* III, 74: 'Sagaen må være overs. i Håkon Håkonssons tid (1217-63).'

³⁹ Sjá um þetta efni, A. Holmsen, *Norges historie*³ (Oslo 1961), 297-302.

4

Í títtnefndri klausu framan við Tristrams sögu örlar á upptalningu efnis, líkri þeirri, sem fram kemur í formálum, t. d. í lok formálans fyrir Hungurvöku, en önnur atriði minna fremur á bak- og fortitla sagna í handritum,⁴⁰ en þeir hafa reyndar oft að geyma sömu vitneskju um tilurð verksins og formálarnir. Í baktitli Ívents sögu segir t. d.:⁴¹

Ok lykr her sögu herra Ivent. er hakon konungr gamli leit snua *ur franzeisu j norenu.

Efnisyfirlit í einu handriti Maríu jarteina hljóðar svo:⁴²

Hier byriar upp kapituleran fyrr skrifadra iarteigna blezadrar guds modur Marie, er uirduligr herra Hakon Norregs konungr let snara or (latinu i) norænu gudi til heidurs ok hans modur Marie.

Í lok Gyðinga sögu segir:⁴³

Þessa bok færði hinn heilagi Jéronimus prestur or ebresku mæli ok í latínu. Enn or latínu. ok í norrænu sneri Brandr prestur Ions son. er sidan var byskup at Holum. ok sua Alexandro magno. eptir bodi virduligs herra. herra Magnusar kongs. sonar Hakonar kongs gamla.

Í formála fyrir Stjórn er Hákonni konungi hálegg eignuð forsögn að verkinu:⁴⁴

Nu sua sem vээр uirðuligr herra hakon noregs konungr hinn koronaði sun Magnvsar konungs let snara þa bók upp i norenu sem heitir heilagra manna blomstr þeim skynsömum mǫnnum til skemt-anar sem æigi skilia eðr undirstanda látinu . . . upp á þann hátt uilldi hann ok at þeim goðum mǫnnum mǫtti yfir sialfs hans borði af þersari guðs hǫll ok herbergi þat er af heilagri skript meðr

⁴⁰ Hugtakið 'titill' er hér notað um heiti safnrits, bókar eða sögu. Standi hann framan við verkið er hann kallaður fortitill en baktitill sé hann skrifaður við lok bókar, sögu eða safnrits.

⁴¹ Perg. 4to nr. 6, 39r.19–20, sbr. *Ívents Saga*, 136; *ur<j hdr.

⁴² *Mariu saga*, udg. af C. R. Unger (Christiania 1871), 1016; Unger prentar efnisyfirlitið eftir Perg. 4to nr. 1, sem hann segir að sé skrifað 'i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede', sbr. *Mariu saga*, xiv, en Stefán Karlsson telur það vera frá 'sidste halvdel af 1400-tallet', sbr. *KLNM XV*, 692.

⁴³ *Gyðinga saga*, udg. af Guðmundur Þorláksson (København 1881), 101.

⁴⁴ *Stjórn AM 227 fol.*, 1ra-b, sbr. *CCI* (Corpus Codicum Islandicorum) XX, ed. by D. A. Seip (Copenhagen 1956).

nökkuri skemtanar vissv kvnnikt uerða . . . Enn sá sem norænaði kennandi sinn fatekdóm ok vanfæri tok þetta verk meir upp á sik af boðskap ok forsögn fyr sagðz uirðuligs herra . . .

Enn fremur er þannig kveðið í Duggals leiðslu:⁴⁵

Þat synir oss þessi bok. Hakon konungr or latinu tok ok let noræna . . .

Í Guðmundar sögu Arngríms er þess getið að Hákon konungur Sverrisson sé þýðandi Barlaams sögu og Jósafats:⁴⁶

Þat var í upphafi ríkis herra Hákonar konúgs Sverrissonar . . . Hákon konúgr úngi hefir verit hinn mesti höfðingi ok hófsemdar- maðr, ok allt á Ísland lifir hans verka, þat er hann hefir snarat, meðr einkanligum stíl, sögu Barlaam ok Josafat . . .

Þess ber að gæta að á miðöldum er mjög algengt að konungum sé eignuð forsögn bókmenntaverka og varar Ernst R. Curtius við því að leggja trúnað á þau ritklif.⁴⁷ En sérhvert ritklif er tvíhverft; mun erfið- ara er að sýna fram á að það sé marklaust en leggja á það trúnað, enda er það svo, að flestir þeir sem bókmenntasögur semja, treysta slíkum

⁴⁵ *Heilagra manna sögur*, udg. af C. R. Unger (Christiania 1877) I, 329. Af formála þessum verður ekki séð, hvort Hákon konungur hafi sjálfur þýtt söguna eða látið þýða hana, sbr. lesbrigðið úr AM 681 4to c: 'sama synir Hakon konungr i bok sinne, er ur latinu snere.' Vafasamt hefur verið talið að formáli þessi sé jafn- gamall verkinu. Flestir fræðimenn eru þó þeirrar skoðunar að átt sé við Hákon gamla Hákonarson. Sjá um þetta efni, Hallvard Lie, *KLNM* VIII, 583; Jón Helga- son, Norges og Íslands digtning (*Nordisk Kultur* VIII: B, Kopenhagen 1953), 159; Stefán Karlsson, *KLNM* XV, 693. Um þennan formála vonast ég til að geta fjallað síðar.

⁴⁶ *Biskupa sögur*, útg. af Guðbrandi Vigfússyni (Kaupmannahöfn 1878) II, 54. Augljóst er af þessari tilvitnun að menn hafa snemma ruglast í ríminu; ekki gert greinarmun á Hákonum. Um er að ræða: Hákon Sverrisson (d. 1204), Hákon Hákonarson gamla (d. 1263), Hákon Hákonarson unga (d. 1257), en honum var gefið konungsnafn 1240, Hákon hálegg Magnússon (d. 1319); Hákon yngri Magnússon (d. 1380) er ekki orðaður við bókmenntastarfsemi, en Magnús lagabætir Hákonarson (d. 1280) kemur þar nokkuð við sögu. Fræðimenn eru nú sammála um að í tilvitnuninni hér að ofan sé átt við Hákon unga Hákonarson, sbr. Halvor- sen, *The Norse Version*, 22; H. Magerøy, *KLNM* I, 343–44.

⁴⁷ Sbr. E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern 1948), 93: 'Unzählige mittelalterliche Autoren versichern, sie schrieben auf Befehl. Die Literaturgeschichten nehmen das als bare Münze. Doch ist es meistens nur ein topos.' Þetta hefur verið gagnrýnt, sjá G. Simon, tilv. rit I, 59–60.

ummælum og slá ekki varnagla um heimildargildið. En að því leyti eru þessir póstar hér að framan frábrugðnir fyrrgreindu ritklifi, að það eru sjaldnast þýðendurnir sjálfir sem skýra frá því hver hafi beðið um verkið. Gefa verður því gaum hvar í handritunum eða textunum þessa vitneskju sé að finna. Formáli Stjórnar er varhugaverð heimild um bókmenntastörf við hirð Hákonar háleggs. Bygging formálans er frábrugðin venjulegum formálaglerðum og auk þess er þennan formála aðeins að finna í AM 226 fol. og AM 227 fol., en í NRA 60A, sem flutt hefur verið út til Noregs og ritað er með sömu hendi og AM 227 fol., hefur formálinn aldrei staðið.⁴⁸ Í Gyðinga sögu, Ívents sögu og Maríu sögu má kalla þessa pósta baktitla; klausan í lok Elis sögu er einnig greinilega baktitill. Þekktar eru og þessar línur í lok Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Odd munk:⁴⁹

Her lykr nu sögu Ólafs konongs er at retto ma kallazt postoli norð-
 manna. þessa sögu ritaði oc setti oddr munkr til dyrðar þessom
 hinom agæta konongi oc til minnis þæim monnom er siðar ero oc
 til froðlæiks þæim monnum er vita vilia slik stormærki. þo at ægi
 se sagan saman sett með mikilli malsnilld.

Baktitil þennan er ekki einungis að finna í De la Gardie no. 4–7

⁴⁸ Um heimildargildi formálans að Stjórn hefur Selma Jónsdóttir fjallað í bók sinni, *Lýsingar í Stjórnarhandriti* (Reykjavík 1971), 49–53 og 54–60; hún vitnar fyrst til Ungers um brotið NRA 60A, sem hélt, að formálinn hefði staðið í innri dálki á hægri síðu brotsins, en síðan hefur Selma eftir Stefáni Karlssyni: 'að brotið sé aðeins úr efsta hluta ytri dálks, og þar sem formálinn fylli um það bil 1/3 af ytri dálki (auk innri dálks) í 226 og hálfan ytri dálk í 227, sem bæði séu með stærstu handritum, megi fullyrða að formálinn hafi ekki verið í NRA 60A. Er þannig bersýnilegt að skrifararnir að 227 hafa ekki látið formálann fylgja öllum eintökunum, sem þeir skrifuðu. Auðvitað verður ekki fullyrt, að formálinn hafi ekki átt að koma seinna (Lýsing sögustafsins A í upphafi textans í NRA var aldrei fullgerð), en eins má vera að hann hafi ekki verið talinn óaðskiljanlegur hluti textans', 51. Þessar skýringar geta skýrt nokkuð einn þátt í bókagerð skrifara á miðöldum, en þær hrökkva ekki til að ákvarða heimildargildi formálans. Enn fremur eru útskýringar Selmu á hefðbundnum ritklifum bæði í formála Stjórnar og annars staðar byggðar á misskilningi. Ég vonast til að geta gert nánari grein fyrir byggingu og heimildargildi Stjórnarformálans í væntanlegu riti um íslenska og norska rithefð á miðöldum.

⁴⁹ *De la Gardie* 4–7, 2rb. 36–40, sbr. *CCN* IV; sjá einnig, *Saga Ólafs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk*, udg. af Finnur Jónsson (København 1932), 242–243, 261.

heldur líka í AM 310 4to og Perg. 4to nr. 18. Í tilvitnuninni úr De la Gardie 4–7 stendur, *þessa sögu ritaði oc setti oddr munkr*, en í AM 310 4to er aðeins að finna: *sua ritaði Oddr muncr*. Þetta mætti túlka þannig að Oddur hefði upphaflega aðeins verið skrifari. Önnur heimild kveður upp úr hver sé höfundur sögunnar:⁵⁰

Suo segir brodir Oddr er flest hefir komnat a latinu annarr madr en Gunnlaugr af Olafi konungi Trygguasyni . . .

Í fyrrgreindum baktitli kemur ekki fram hver hafi skrifað eða hvenær það hafi verið gert. Sjaldgæft er að rekast á slíka vitneskju í vestur-norrænum handritum.⁵¹ Nokkur dæmi eru þó kunn. Stefán Karlsson nefnir í grein sinni, Fróðleiksgreinar frá tólftu öld, þrjú gömul dæmi, þar sem rit eru árssett.⁵² Eitt þeirra er úr Prestatali í Gks 1812 4to:⁵³

Presta nofn þessi voro ritoð þa er þeir lifþv aller á dögv m þeirra. ketils oc magnvs byscopa islendinga oc vilmvndar abóta at þing-eyrvm. M.C.XLIII. vetrvm eptir bvrð cristz at alþyþv tali.

Hin dæmin eru úr Heimsöldrum sem Stefán telur sennilegt að Ari fróði hafi samið. Þau hljóða svo:⁵⁴

þa er M C XXX vetra voru geinginn fra burd christz. og siá alldar-tala var skrifud:

—

Enn nü er M.C.XXX og vij ár geinginn frá Burd christz ad almanna-tali. er þetta var (first) skrifad:

Önnur dæmi um ártöl í baktitlum eru frá 14. og 15. öld. Annað stendur í lok jarteinar, sem kölluð hefur verið Atburður á Finnmörk og hljóðar svo:⁵⁵

⁵⁰ *Flateyjarbók*, udg. af Guðbrandr Vigfusson og C. R. Unger (Christiania 1860) I, 516.

⁵¹ Sjá um skrifaravísur m. a. Jan Öberg, *KLNM XV*, 684–689, Stefán Karlsson *KLNM XV*, 693. Sbr. einnig A. Micha, *Überlieferungsgeschichte der französischen Literatur des Mittelalters, Geschichte der Textüberlieferung* (Zürich 1964) II, 194; sbr. W. Wattenbach, *Das Schriftwesen im Mittelalter* (Graz 1958), 519–523.

⁵² Stefán Karlsson, Fróðleiksgreinar frá tólftu öld, *Afmælisrit Jóns Helgasonar* (Reykjavík 1969), 328–349.

⁵³ Dæmið er hér tekið upp úr *DI* (Diplomatarium Islandicum, Kaupmannahöfn 1857–76) I, 186.

⁵⁴ Sbr. Stefán Karlsson tilv. rit, 332, 333.

⁵⁵ *Alfræði I*, udg. for S.T.U.A.G.N.L. ved Kr. Kålund (København 1908), 59.

En þessa iarteignn skrifvadi Nikolaus Olafs son klerkur af Nidar-osi til brædra æ Mòdru-vòllum Biarnar ok Snorra i latinu, en sira Æinar Haflida son Hola kirkiu officialis snere i norænu mál eptir bæn fyr sagdra brædra. En þat var, þa ær lidith var fra higatburd vors herra Iesu Christi M.CCC.LXXX ok eitt ár.

Þess var og jafnan gætt að jarteinir væru vel vottfestar og hin nákvæma lýsing á skrásetningu þessa kraftaverks er einn liður í vottfestingu þess. Hitt dæmið, sem Stefán nefnir, er úr baktitli sekvensiubókar frá 15. öld:⁵⁶

Jon Þorlaksson hefir skrifat þessa bok; En hana liet giora biarni son Junkæra Iuárs holms; ok hann gaf hana *Jungfru Mariu ad munkapuera med þeim skilmála ad þau laun sem Maria uill honum unna hier fyrir uill hann annars heims hafa þa honum ligger mestá [ok] hans sæl uardar mestu og allra þeira hans næunga sem hun uill at þessa nioti hefir fyrir skrifadr biarne lyst þessa bok fysta enn hann bio aa medalfelli j kios sudur. þa uar einar aboti amunkapuera. biskup olafur a holum. biskup sueinn j skálahollte. kong kristofur yfir noregi suiariki ok danmark. Anno domini. M. quadringentesimo septuagesimo tercio. bidit fyrir biarna munkar.

Eftirmálar austurnorrænna rita veita einnig sams konar vitneskju:⁵⁷

Tha thusand vinter, thry hundradh aar
 fran gudz fözlo lidhin var
 ok ther til thry, ij thæn sama tima
 vardh thæsse bokin giordh til rima,
 Eufemia drötning, thet maghin ij tro,
 læt thæssa bokena vända swo
 aff valske tungo ok a vart maal —
 gudh nadhe the ædhla frugho sial —,
 ther drötning ower Norghe var
 medh gudz miskund thrættan aar.

⁵⁶ *Småstykker*, udg. af S.T.U.A.G.N.L. (København 1884–91), 128, sbr. Stefán Karlsson, tilv. rit, 346.

⁵⁷ *Herr Ivan*, utg. av E. Noreen (Uppsala 1931), 407–408; sbr. einnig *Hertig Fredrik av Normandie*, utg. av E. Noreen (Uppsala 1927), 169–170; í *Flores och Blanzeflor*, utg. av E. Olson (Lund 1921), 137, er þó ekki ártal: 'Thesse bok loot vända til rima/Eufemia drötning ij then tima/ litith föz æn hon do.

Ekki hafa verið bornar bríður á að hér sé rétt farið með, hver hafi þýða látið, en um aldur verks hefur verið deilt.⁵⁸ Ártöl koma aftur á móti ekki fyrir í íslenskum formálum eða eftirmálum.

Í vesturnorrænum handritum koma fortitlar með ártali ekki fyrir, enda þótt í þeim sé að finna nær öll sömu atriði og í evrópskum fortitlum frá sama tíma. Taka má sem dæmi:⁵⁹

Bok þessi heitir edda. hana hevir saman setta snorri sturlo sonr eptir þeim hætti sem her er skipat. er fyrst fra asvm ok ymi. þar næst skaldskapar mal ok heiti margra hlvtu. Siþaz hatta tal er snorri hevir ort vm Hakon konvng ok skvla hertvga.

Íslenskir höfundar á miðöldum virðast þó ekki hafa farið eftir boð-orði eins málskrúðsfræðings sem lét svo ummælt að titill ætti að lýsa eins vel upp eftirfylgjandi efni og sólin lýsti upp veröldina.⁶⁰ Yfirleitt fylgja íslenskir skrifarar *incipit* reglunni um titil⁶¹ og stundum flýtur þá með nýtsamlegur fróðleikur:⁶²

⁵⁸ Sbr. Carl Ivar Ståhle, *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* (Stockholm 1955), 52; H. Schück, *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (Stockholm, án ártals), 266 bendir á að þessi ummæli hafi varla getað staðið í þeim eintökum sem Eufemia lét gera fyrir Erik hertoga.

⁵⁹ *Edda Snorra Sturlusonar* (Hafniæ 1852) II, 250. Um titil gefur Conrad frá Hirsau eftirfarandi heilræði, þegar hann talar um muninn á formála og titli: 'sed inter prologum et titulum hoc interest, quod titulus auctorem et unde tractet breviter innuit, prologus vero docilem facit . . .' *Dialogus super auctores sive didascalon*, hrsg. v. G. Schepps (Würzburg 1889), 24. Sjá einnig um þetta efni A. Micha, tilv. rit, 193.

⁶⁰ Sbr. *Remigii Autissiodorensis in artem Donati minorem commentum*, edidit W. Fox (Lipsiae 1902), 1: 'Titulus dicitur a Titane. i. a sole, quia, sicut sol illuminat mundum, ita et titulus librum.' Höfundur Fyrstu málfraeðiritgerðarinnar hefur að öllum líkindum þekkt ofangreint rit, því að þar sem hann ræðir um titull, segir: 'titull kveðum vér þat er sem lítill sól sé því at svá sem sól lýsir þars áðr var myrkt þá lýsir svá titull bók ef fyrir er ritinu eða orð ef yfir er settr.' Sbr. *The First Grammatical Treatise*, ed. by Hreinn Benediktsson (Reykjavík 1972), 242; stafsetning samræmd hér. Sjá einnig athugasemdir Hreins Benediktssonar, tilv. rit, 190–191. Sbr. einnig P. Lehmann, *Mittelalterliche Büchertitel II, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften* (München 1953), 4. Þess ber að geta að algengt er í formálum, að nafn bókarinnar sé útskýrt, sjá t. d. *Byskupa sögur* (1938) I, 72 (*Hungrvaka*).

⁶¹ Sbr. Halldór Hermannsson, *On Titles and Nicknames of Icelandic Books, Islandica XXIX*, 32.

⁶² *Perg. fol. nr. 1*, 1va.1–3; sbr. EIM (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile)

Her byriar sogo olafs kongs tryggua sonar er bergr Aboti snaradi(.)

Bergur ábóti Sokkason er aðeins í Bergsbók bendlaður við samningu Ólafs sögu Tryggvasonar hinnar mestu. Forrit Bergsbókar, AM 54 fol., er skert að framan, en brotið AM 325 IX 1b 4to af sama flokki minnst ekki á Berg.⁶³ Gustaf Lindblad er þó þeirrar skoðunar að ekki sé unnt að girða fyrir þann möguleika að Bergur hafi átt einhvern þátt í ritstjórn sögunnar.⁶⁴ Í Bergsbók hafa menn greint á milli sex rithanda, A, B, C, D, E og F. Titlar og fyrirsagnir í öllu handritinu virðast hafa verið skrifaðir af A.⁶⁵ Af fjórum kvæðum sem á þessari bók hafa varðveist, eru Lilja og Geisli án titils, en bæði Ólafsdraða og Rekstefja eru kennd nafngreindum skáldum.⁶⁶

Rekstefia er halla steinar orti vm olaf konung tryggua son(.)

Olafs draða tryggua sonar er halfredr orti vandræda skald(.)

Um síðari titil er það að segja, að öllum fræðimönnum ber saman um, að Hallfreður vandræðaskáld sé ekki höfundur þessa kvæðis, en bæði í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu og Snorra-Eddu er höfundur Rekstefju kallaður Hallar-Steinn.⁶⁷ Þessum dæmum til samanburðar má taka annað upp úr Fríssbók, AM 45 fol. Þar hljóðar fortitillinn svo:⁶⁸

V, ed. by Gustaf Lindblad; sbr. *Ólafs saga Tryggvasonar en mesta*, udg. af Ólafur Halldórsson (København 1958) I, 1.

⁶³ Fyrirsögn í AM 325 IX, 1b 4to er: her byriar Saðu af þeim Lofliga Noregs kongi Olafi Triggvasini, og í *Flateyjarbók* hljóðar hún svo: her hefur vpp sogo olafs tryggua sonar, sbr. *Ólafs saga Tryggvasonar en mesta* I, 1. Stefán Karlsson hefur bent mér á þetta.

⁶⁴ EIM V, 13.

⁶⁵ Sbr. Jón Helgason, *Den store saga om Olav den hellige* (Oslo 1941), 1009; Jakob Benediktsson, Nogle bemærkninger om Bergsbók, *APS* (Acta philologica Scandinavica) 16 (1942–43), 121–28; Stefán Karlsson, Perg. fol. nr. 1 (Bergsbók) og Perg. 4to nr. 6 í Stokkhólmi, *Opuscula* III (Biblioth. Arnam. XXIX Hafniae 1967), 76–82; sbr. EIM V, 10.

⁶⁶ Perg. fol. nr. 1, 111va.16–17, 112va.15–16, sbr. EIM V. Rétt er að benda á, að hér eru undanskildar Ólafsvísur II, sem hafa verið skrifaðar síðar á fremsta blað handritsins, sem upphaflega hefur verið autt. Auk þess hefur síðar verið skrifaður svohljóðandi titill við Lilju: 'Dette Er Itt Merckeligt Rím, och kaldis denn Lillia.' Sbr. EIM V, 9.

⁶⁷ Sbr. EIM V, 9.

Her hefr vpp konvngabok eptir savgn ara prestz froda Oc héfr fyrst vm þridivnga. skipti heímsins. Enn síðan fra avllvm noregs konvngvm(.)

Í Jöfraskinnu segir hins vegar svo:⁶⁹ 'Konunga sögur eru hér ritaðar.' Óvíst er hvort þessi fyrirsögn er frá forritinu runnin. En Bjarni Aðalbjarnarson var ekki í neinum vafa um heimildargildi fortílsins í Fríssbók. Hann segir einfaldlega að á orðunum 'eptir sögn Ara fróða' verði alls ekkert mark tekið.⁷⁰ Með öðrum orðum: ekki er unnt að treysta ummælum bak- eða fortítla, eftir- og formála, nema því aðeins að til komi önnur vitneskja eða innri rök sem styðja gildi heimildarinnar.

5

Þegar sagnaritarar á miðöldum skrifuðu um atburði líðandi stundar eða forna viðburði nægði þeim ekki að vitna til sjónar- eða heyrnarvotta; þeir urðu einnig að gefa yfirlýsingu um að frásögn þeirra væri sönn. Starfsbræður þeirra sem skemmtunarsögur sömdu, lýstu því einnig yfir að þeir segðu sannindin ein, jafnvel þótt augljóst væri að sagan væri fjarri öllum veruleik áheyranda.⁷¹ Í upphafi eða í lok sögunnar var þá gjarnan gerð grein fyrir uppdiktuðum uppruna hennar.⁷² Ritklif af þessu tagi eru alkunn. Taka má sem dæmi fortítill Gunnlaugs sögu Ormstungu í Perg. 4to nr. 18:⁷³

Saga þeira Hrafns ok Gunlaugs ormstungu eptir þi sem sagt hefir Ari prestr enn frodi Þorgilsson er mestr fredimadr hefir verit a Íslande a lannams sogur ok forna fredí.

Fræðimenn eru nú á einu máli um að Ari fróði eigi engan þátt í samningu Gunnlaugs sögu. Björn M. Ólsen áttaði sig á því hvers vegna sagan

⁶⁸ Sbr. *AM* 45 fol., 2va.4. Eftirtektarvert er hve líkur þessi titill er titlinum á Uppsala-Eddu. Hugsanlegt er að skrifarinn hafi haft þessi orð Snorra í huga: 'ok þykkir mér hans sögn öll merkiligust.'

⁶⁹ Tekið upp eftir *ÍF* (Íslenzk fornrit) XXVI, v.

⁷⁰ Sama rit, sama stað.

⁷¹ Sjá um þetta efni, Sverrir Tómasson, *Formálar íslenzkra sagnaritara*, 179–186.

⁷² Sbr. H. J. Chaytor, *From Script to Print*², 86.

⁷³ Þessi titill stendur aðeins í Perg. 4to nr. 18. Tekinn hér upp eftir *Gunnlaugs saga ormstungu*, udg. for S.T.U.A.G.N.L. ved Finnur Jónsson (København 1916), 1.

var eignuð Ara. Hann taldi þetta gjört til þess að⁷⁴ 'give Fortællingen et større Præg af historisk Sandhed ved at stille den under ARE's mægtige Autoritet'. Björn M. Ólsen áleit enn fremur að þarna hefði höfundur sögunnar verið að verki en ekki skrifari handritsins.⁷⁵ Í inngangsorðum Clari sögu kemur ritklifið einnig fyrir:⁷⁶

(Þ)ar byrium vær vpp þersa frasögn sem sagdi virduligr herra jon byskup haldorsson agætrar aminningar. enn hann *fann hana skrifada med latino j franz j þat form er þeir kalla rithmos enn vær kóllom hendingom ok byriar svo.

Á þessum inngangsorðum er sama hönd og fortitli Ólafs sögu Tryggvasonar í Bergsbók, hönd A.⁷⁷ Stefán Karlsson telur að óvíst sé að þessi inngangsorð séu eldri en handritið Perg. 4to nr. 6. Hann álitur einnig að ekki sé unnt að girða fyrir það að ritari Perg. 4to nr. 6 og Bergsbókar sé höfundur hvorstveggja og verði að taka inngangsorðum Clari sögu með sömu varúð og fortitli Ólafs sögu Tryggvasonar.⁷⁸ En hvort sem þessi ritari (A) hefur sjálfur samið þessi orð eða skrifað þau upp eftir forriti, má ætla að hann hafi verið vel að sér um bókmenntalega hefð. Hann hefur t. a. m. skrifað baktitil Ívents sögu og sennilegt má telja, að formáli Möttuls sögu hafi verið skrifaður af honum.⁷⁹

Sams konar ritklif og kemur fyrir í Clari sögu er einnig að finna í formála fyrir þætti af Ólíf og Landrés í B gerð Karlamagnúss sögu:⁸⁰

Saga þessi er hér byrjast er eigi af lokleysu þeirri, er menn göra sér til gamans, heldr er hon sögð með sannendum, sem síðar man birtast. Fann þessa sögu herra Bjarni Erlingsson or Bjarkey ritaða ok sagða í ensku máli í Skotlandi, þá er hann sat þar um vetrinn eptir fráfall Alexandri konungs.

⁷⁴ *Om Gunnlaugs saga ormstungu* (København 1911), 12.

⁷⁵ Sama rit, sama stað.

⁷⁶ *Perg. 4to nr. 6*, 128v. Sbr. *Clári saga*, hrsg. v. G. Cederschiöld (Halle a. S. 1907), 1. **fann*, virðist vera skrifað fann.

⁷⁷ Sbr. Stefán Karlsson, *Perg. fol. nr. 1, Opuscula III*, 76; D. Slay, *EIM* (Copenhagen 1972) X, 21.

⁷⁸ Í bréfi til mín, dags. 13.1. 1977.

⁷⁹ Hönd A hefur bæði skrifað það sem varðveitt er af Möttuls sögu í *Perg. 4to nr. 6* og einnig brotið, *AM 598 4to I a*, en formálinn er tekinn upp eftir uppskrift Jóns Erlendssonar af *Perg. 4to nr. 6* meðan það var heilt.

⁸⁰ *Karlamagnus saga ok kappa hans*, udg. af C. R. Unger (Christiania 1860), 50.

Íslenskir og norskir sagnamenn eru ekki einir um að færa sér þetta ritklif í nyt. Til samanburðar má taka eftirmálann fyrir Trojumanna sögu eftir Beneoit de Sainte-Maure:⁸¹

Si vos ai ore menee a fin la vraie estoire de Troie, selonc ce que ele fu trovee escritte en l'almaire de Saint Pol de Corrinte en grezois langage, et dou grezois fu mise en latin, et ge la translatai en françois, non pas par rimes ne par vers, o il covient par fine force avoir maintes mençoignes, com font ces menestriers qui de lor langue font maintes fois rois et amis solacier, de quoi il font sovent lor profit et autrui doumage, mais par droit conte, selon ce que ge la trovai, sanz rien covrir de verité ne de mençoigne demoustrer, en tel mainiere que nus ne poroit riens ajoindre ne mermer que por veraie deüst estre tenue.

Höfundur franska textans diktar hér upp uppruna hans til að auka á sanngildi fræðisins. Um leið hnýtir hann í *ménestrels* og segir þá fara með lokleysu. Þannig lyftir hann upp efninu. Hið sama vakir fyrir þeim, sem þrjónað hefur formála framan við þáttinn af Ólíf og Landrés. Rökin fyrir sannindum frásagnarinnar eru fólgin í ummælunum um, að sagan hafi fundist rituð. Þar að auki hefur herra Bjarni fundið hana, og ekki dregur það úr áhrifamætti orðanna. Og á sama hátt og hinn franski höfundur notar sá íslenski tækifærið til að bregða öðrum skemmtunarsögum um ósannindi. Íslensku ritklifin nefna til veraldarhöfðingja, en í franska eftirmálanum er Páll postuli orðaður við upphaflegu söguna. Bæði Jón Halldórsson og Bjarni Erlingsson eru kunnir af öðrum heimildum. Bjarna er getið fimm sinnum við stjórnareriði á Bretlands-eyjum,⁸² en Jón stundar að öllum líkindum annaðhvort nám í París eða Bologna,⁸³ áður en hann kom til Skálholtsstaðar. Hann er og bendlaður

⁸¹ *Roman de Troie*, ed. L. Constans (Anciens textes français, Paris MCCCCXII) VI, 268. Sbr. H. J. Chaytor, tilv. rit, 86. Texti þessa eftirmála er spilltur mjög í handritinu. Leiðréttingar L. Constans og H. J. Caytors eru hér ekki merktar sérstaklega.

⁸² Sjá m. a. um þetta efni, Hamilton Martin Smyser, *The Middle English and the Old Norse Story of Olive*, *PMLA* 56:1 (March 1941), 69–84 og þar tilvitnuð rit; sbr. Bjarni Vilhjálmsson, *Karlamagnús saga* (Reykjavík 1950) I, xx–xxi.

⁸³ Sbr. Cederschiöld, *Clári saga*, xxvii–xxix; Alfred Jakobsen, *Studier i Clarus saga*, *Árbok for universitetet i Bergen. Humanistisk serie* 1963. No. 2 (Bergen 1964), 17–19 og þar tilv. rit. Sbr. 84. nmgr.

við aðrar skemmtunarsögur, en um raunverulega hlutdeild hans í ritum þeirra er allt óljóst.⁸⁴ Erlendar heimildir þessara ofangreindu tveggja sagna hafa ekki fundist.⁸⁵ Nú er það alkunna að mörg miðaldaverk hafa glatast, en þegar saman fara ritklif um uppruna sagnanna og að heimildin finnst ekki, er vart unnt að komast hjá því að bera brigður á að rétt sé frá því skýrt hvernig tilurð þeirra var háttað.⁸⁶

6

Eufemiuvísurnar eru dæmigerðar yfirstéttarþóknennir. Það eru norrænu riddarasögurnar líka, a. m. k. þegar þær koma fyrst fram. Í þessum verkum endurspeglast hugmyndaheimur háaðalsins, hin hæversku trúarbrögð konunga og hertoga á miðöldum. Það er því eðlilegt að þeir stuðli að því að þessi verk séu samin, og víst er, að suður í álfu eru þau saman sett þeim til skemmtunar og eftirdæmis.⁸⁷ Ætla verður einnig að þeir sem sagðir eru hvatamenn þessara verka hér nyrðra, hafi samið sig að háttum valskra höfðingja, sama hæverskan ríki í norðri sem í suðri. Vegna þess er rétt að líta í heimildir um hirð og hirðlíf norskra

⁸⁴ Sbr. *Biskupa sögur* II, 223; *Íslendzk æventýri*, hrsg. v. H. Gering (Halle a. S. 1882–3) II, xxii. Jakobsen, *Studier*, 20–21 og þar tilv. rit. Hans Bekker-Nielsen virðist þó ekki velkjast í neinum vafa. Hann segir: 'Sagaen, som er en oversættelse eller gendigtning af en latinsk original, der ikke længere kendes, skal baade efter traditionen og i følge moderne undersøgelser være blevet skabt af Jón Halldórsson — sandsynligvis mens han i sin ungdom opholdt sig i Paris omkring aar 1300.' Sbr. *Historien om biskop Jón til Skálholt* (Skjern 1964), 13.

⁸⁵ Cederschiöld gat sér þess til að Jón Halldórsson hefði þýtt söguna ytra og tekið með sér til Noregs, sbr. *Clári saga*, xxvii–xxix. Jakobsen segir svo um þetta atriði: 'Nå har det ikke lykkes forskerne å grave fram dette diktet, men en behøver naturligvis ikke dra innledningens pålitelighet i tvil av den grunn.' Hann bendir á að finna megí 'mange eksempler på at den utenlandske original til norrøn oversættelse er ukjent' og nefnir t. d. *Ricars ljóð* í *Strengleikum*, *Partalópa sögu* og 'spesielle versjonen av det franske diktet som ligger til grunn for *Bever's saga*', *Studier*, 17. Rétt er að minnast á það hér að latínuborið mál þarf ekki að vera vottur þess að saga hafi upphaflega verið skrifuð á latínu.

⁸⁶ Ég vil minna á, hvernig ritklif þetta er notað í t. d. Sigurðar sögu fóts, Jarlmanns sögu og Hermanns, sbr. *Late Mediaeval Icelandic Romances* (Editiones Arnarnagnæana. Series B 22, Copenhagen 1963) III, 233, 3. Reyndar má líka skoða tilvísun til Hákonar Magnússonar í *Viktors sögu ok Blávus* á þennan hátt, sjá 34. nmgr.

⁸⁷ Sjá um þetta efni: M. Tveitane, *CCN* IV, 33–34 og þar tilv. rit.

konunga á 13. öld. Hákon Sverrisson er mjög skamma stund við völd; hann deyr ungur og hefur því tæpast getað látið hirðmenn sína og gesti semja siði sína að hætti franskra og normanskra aðalsmanna. Þá vikur sögunni að laungetnum syni hans, Hákonni Hákonarsyni gamla. Af sögu hans sem Sturla Þórðarson skráði er ljóst að hann hefur haft töluverð samskipti við konunga annars staðar í Evrópu⁸⁸ og þekkti til suðrænnar hæversku og kurteisi. Lærðir menn virðast vera innan hirðar hans og svo er að sjá að stjórnsýsla hans sé sniðin eftir því sem gerist annars staðar í Evrópu á 13. öld. Litlar frásagnir fara af hirðlífi manna hans í Hákonar sögu en hún er reyndar opinbert plagg, vildarrit. Mattheus Paris kallar hann *bene litteratus*,⁸⁹ en *litteratus* virðist að jafnaði vera notað á miðöldum um þann sem er vel að sér í hinum sjö frjálsu listum.⁹⁰ Í Hákonar sögu fer ekki mikið fyrir borðfastri hirð, þó að lendir menn komi við söguna. Eftirtektarverð er lýsingin á síðustu herför konungs. Á banabeði sínum, í þeirri för, lætur Hákon fyrst lesa yfir sér latínubækur, en síðan forn fræði, frásagnir af forfeðrunum.⁹¹

Hirðskrá er talin skrifuð á síðari helmingi 13. aldar;⁹² hún var lesin yfir borðföstum hirðmönnum um hver jól, 'þá daga sem konungi þykkir til fallið ok hann lætr handgengnum monnum til blása'.⁹³ Konungs skuggsjá er einnig talin vera skrifuð á síðari helmingi 13. aldar.⁹⁴

Athyglisvert er að í De la Gardie 4–7 eru auk Elis sögu og Strengleika lærð klerkarit. Í þessu handriti eru nú einnig brot úr öðru handriti með Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Odd munk, og hafa þau verið talin skrifuð eftir íslensku forriti.⁹⁵ Gera má því skóna að slíkar skinnbækur hafi verið gerðar fyrir blandaðan áheyrendahóp, ekki einungis hirð-

⁸⁸ Sjá Hákonar sögu Hákonarsonar, *Fornmanna sögur* (Kaupmannahöfn 1835) IX og X, 191. kap., 244. kap. Sbr. einnig *Norges Litteratur Historie* I, 126–127.

⁸⁹ Tilv. tekin upp úr *Norges Litteratur Historie* I, 128.

⁹⁰ Sbr. E. R. Curtius, *Europäische Literatur*, 50.

⁹¹ Sbr. *Hákonar saga*, 329. kap. Þessi frásögn á náttúrulega að sýna þá konungsímynd sem afkomendum Hákonar gamla var hagstæðust. Sbr. Holm-Olsen, *Norges Litteratur Historie* I, 131. Hafi hins vegar riddarabókmenntir notið sömu virðingar við norsku hirðina og í gördum annarra evrópskra höfðingja á þeirri tíð, er undarlegt að ekki skuli vera minnst á þær í þessu viðfangi, einkum þar sem sumar þeirra voru hákristilegar í anda.

⁹² Sbr. D. A. Seip, *KLNM* VI, 580.

⁹³ *Norges Gamle Love* (Christiana 1848) II, 449–50.

⁹⁴ *Norges Litteratur Historie* I, 168.

⁹⁵ Sbr. Ólafur Halldórsson, *KLNM* XII, 551.

menn heldur einnig klerka og lægri stéttar leikmenn.⁹⁶ Aldursins vegna er tæpast unnt að bera brigður á baktitlana í þessu handriti.⁹⁷ Á sama hátt er ekki ástæða til að efast um heimildargildi fyrri forræðu Strengleika. Handritið er að mati flestra sem um það hafa fjallað, skrifað á ofanverðri 13. öld. Aðeins örfá norsk handrit þýðdra riddarasagna hafa varðveist. Flestar hinna þýddu sagna eru aðeins til í íslenskum handritum. Það hefur ekki tekist í öllum tilvikum að sýna fram á að þessi íslensku handrit væru frá norskum forritum runnin. Og þó að baktitlar og formálar í þessum íslensku handritum kenni forsögn þessara rita norskum konungum, þá eru þær heimildir angi af erlendri og innlendri rittísku; þess vegna verður að benda á betri röksemdir en þær einar til þess að sýna fram á norskan uppruna riddarasagna.

Sennilegt verður að telja að hirðlíf í Noregi hafi verið með nokkurri evrópskri hæversku á veldistíma Hákonar gamla. Yfirstétt er líka til á Íslandi í það mund. Um miðja 13. öld má segja að farið sé að gæta svipaðra hugmynda og fram koma m. a. í Hirðskrá, sem til er í íslenskum uppskriftum. Íslenskir menn gerast lendir menn Noregskonunga. Þegar landsins verða skattskyldir norskum konungum. Einn er konungur beggja landa. Menntun og auður íslenskra höfðingja stóð ekki að baki því sem gerðist í nálægum löndum. Það er því eðlilegt að ætla að riddarabókmenntir séu einnig samdar á Íslandi og frumkvæðið að ritun þeirra eignað konungi norska ríkisins.⁹⁸ Njótendur þessara sagna voru ekki einungis í konungsgarði heldur líka á höfuðbólum menntaðra leikmanna.

Halvorsen bendir á, að eftir 1319 hafi engin hirð verið í Noregi um langa hríð. Eftir Svartadauða hafi sorfið svo að lágaðlinum, að aðalsmenn hafi ekki haft efni á því að senda syni sína í hirðvist og þess vegna

⁹⁶ Fróðlegt er að bera þetta saman við varðveislu riddarabókmennta á Englandi, en Dieter Mehl segir í bók sinni, *The Middle English Romances of the Thirteenth and Fourteenth Centuries* (London 1968), 10. bls., að vart sé unnt að tala um handrit sem eingöngu hafi að geyma rómansa eins og títt hafi verið í Frakklandi og Þýskalandi. Miðenskar riddarasögur sé yfirleitt að finna í handritum sem hafi nær eingöngu að geyma uppbyggileg rit.

⁹⁷ Sjá um gerð og aldur þessa handrits: M. Tveitane, *CCN IV*, 9, 26.

⁹⁸ Hér má minna á *Alexanders sögu*, sbr. baktitil *Gyðinga sögu* hér að framan. Sjá um þetta efni einnig, Ole Widding, Það finnur hver sem um er hugað, *Skírnir* 134 (1960), 61–73. Einar Ól. Sveinsson, Athugasemdir um *Alexanders sögu* og *Gyðingasögu*, *Skírnir* 135 (1961), 237–247.

hafi engin not verið fyrir þessar bókmenntir meðal þeirra. Í annan stað hafi háaðallinn tengst sænskum og dönskum aðalsættum, 'and became more and more "Scandinavianized", and they were naturally no longer interested in this, to them, oldfashioned literature'. Halvorsen telur einnig að mörg norsk, gömul handrit hljóti að hafa geymst, en þau hafi ekki verið skrifuð upp og síðan glatast á 16. öld, þegar allur þorri Norðmanna skildi ekki lengur mál feðra sinna.⁹⁹

Alkunna er að svokallaðar yfirstéttarbókmenntir eru fljótar að berast lægri stéttunum, en um leið þykir fínt að eigna þær konungum, jörlum og hertogum. Vegna þessa má efast um að riddarabókmenntir heyri eingöngu til norskrí hástétt á 13. og öndverðri 14. öld.

Eitt af því sem þykir benda til þess að Tristrams saga hafi verið þýdd snemma voru menningartengsl Englendinga og Norðmanna á öndverðri 13. öld og fyrr.¹⁰⁰ E. Gunnes telur t. d. að enskra menningaráhrifa gæti í Varnarræðu Sværis konungs Sigurðarsonar.¹⁰¹ Bent hefur verið á að Hirðskrá muni vera samin eftir normanskri fyrirmynd.¹⁰² Leach getur þess meira að segja til að enskir hafi ekki einungis flutt flúr og vín til Björgvinjar heldur einnig handrit. Hann telur líklegt að Tristrams kvæði Thomasar hafi borist þann veg til Noregs enda hafi Thomas skáld ort kvæði sitt fyrir Heinrek II og Elanóru drottningu hans og upp frá því hafi frásagnir af Tristram verið í miklum metum meðal enskra; Jón landlausi nefni t. d. meðal sinna tignarmerkja sverð Tristrams og Heinrekur III hafi látið gera stétt með myndum úr kvæði Thomasar.¹⁰³

Augljóst virðist að töluverðra enskra og anglo-normanskra áhrifa hafi gætt í Noregi á 13. öld. Klaustur áttu t. a. m. ensk móðurklaustur.¹⁰⁴ Og þótt ekki sé unnt af málfari Tristrams sögu að benda á að enskur munkur hafi þýtt, þá gæti nafnið Robert verið munksheiti sem Norðmaður hefði tekið sér um leið og hann gekk í klaustrið.

⁹⁹ Halvorsen, *The Norse Version*, 28.

¹⁰⁰ Sbr. Halvorsen, *KLNM* VII, 310. Sjá enn fremur: Knut Helle, *Anglo-Norwegian Relations in the Reign of Hákon Hákonsson (1217–63)*, *Mediaeval Scandinavia* 1 (1968), 101–114.

¹⁰¹ Sbr. E. Gunnes, *Kongens ære* (Oslo 1971), 362.

¹⁰² Sbr. *Angevin Britain*, 57.

¹⁰³ Sbr. tilv. rit, 183–184; sjá einnig Schach, *The Saga of Tristram*, xvii; J. de Vries bendir á hve nákvæmlega varningi hinna norrænu kaupmanna sé lýst í Tristrams sögu, *Altnordische Literaturgeschichte*² II, 504.

¹⁰⁴ Sbr. M. Tveitane, *CCN* IV, 32.

Ytri röksemdir benda til þess að ritun riddarasagna sé þegar hafin í Noregi á 13. öld. En eru þá nokkur innri rök sem mæla með því að sami maður hafi snúið þessum sjö sögum sem nefndar voru í upphafi þessa máls? Peter Hallberg hefur birt tvær umfangsmiklar staðtölulegar rannsóknir á málfari og stíl riddarabókmennta, sérstaklega fyrrgreindum sjö sögum sem Gísli Brynjúlfsson eignaði fyrstur bróður Róbert og minnst var á hér að framan. Þessar sögur nefnir Hallberg 'Tristram-gruppen'.¹⁰⁵ Til samanburðar tekur Hallberg 8 texta, þar sem hann kannar sömu atriði. Þessir textar eru: Bevers saga, Elis saga og Rósamundu II, Erex saga, Flóres saga, Flóvents saga (eftir AM 580 4to), Mágus saga, Mírmanns saga og Partalópa saga. Að auki ber hann tölur sínar saman við Kirjalax sögu og Rémundar sögu keisarasonar, en um ákveðin atriði hefur hann einnig viðmiðun af nokkrum konungasögum og Íslendingasögum. Í síðari könnuninni ber hann riddarasögurnar sjö saman við Barlaams sögu og Jósafats (fyrstu 20.000 orðin) og nokkrar heilagra manna sögur. Í þessari grein bætir Hallberg einnig við fáeinum stílfraðilegum atriðum. Könnun hans er tvíþætt. Annars vegar kannar hann tíðni og dreifingu fjögurra setninga- og stílfraðilegra atriða: 1) orðaröð: *hann fór / fór hann*; 2) skiptingu milli nútíðar og þátíðar í frásögn og að auki hve oft episkt *nú* kemur fyrir; 3) val sagnorðs við lok eða byrjun beinnar ræðu: *kveða/ segja, mæla, svara*; 4) val tíðar-atviksorðs: *því næst/ síðan/eptir þat (þetta)*. Hallberg telur so. að *kveða* í inngangsorðum beinnar ræðu norskt einkenni og einnig atviksorðin *því næst*. Hins vegar hefur Hallberg kannað og talið saman um 50 einstök orð, sem hann álítur¹⁰⁶ 'særskilt karakteristiska för *Tristram saga* i jämförelse med andra riddarasagor'. Niðurstöður Hallbergs eru í stuttu máli að sennilegt sé að sami maður hafi þýtt Strengleika og Tristrams sögu. Þótt mikill munur sé á tíðni orða í þessum tveimur sögum annars vegar og hinum fimm hins vegar, hrökkvi það tæpast til að¹⁰⁷ 'vederlägga hypotesen om en gemensam översättare till samtliga

¹⁰⁵ Sjá: Norröna riddarasagor. Några språkdrag, *ANF* 86 (1971), 114–138. Broder Robert. Tristrams saga och Duggals leizla, *ANF* 88 (1973), 55–71. Ágrip þessara rannsókna er: Is there a 'Tristram-Group' of the Riddarasögur? *SS* 47 (1975), 1–17.

¹⁰⁶ Hallberg, Några språkdrag, 136.

¹⁰⁷ Hallberg, tilv. rit, 138.

sju översættningar'. Í síðari rannsókn sinni sýnir Hallberg samstöðu Duggals leiðslu við Tristrams sögu að því er varðar tíðni hinna dæmigerðu orða.¹⁰⁸ Hann telur þar sennilegt að sami andans maður og þýddi Tristrams sögu hafi þar haldið á fjöðrinni.

Paul Schach hefur í nýlegri grein fetað í fótspor Hallbergs og kannað staðtölulega nokkur atriði máls og stíls þessara sjö riddarasagna.¹⁰⁹ Niðurstöður hans benda í sömu átt og rannsóknir Hallbergs höfðu sýnt, en hann tekur nokkuð dýpra í árinna. Hann er sannfærður um að tvö einkenni í stíl þessara sjö sagna vísi til þess að einn maður hafi þýtt þær. Þessi einstaklingsbundnu einkenni eru að hans dómi fyrst og fremst háttbundin notkun stuðlaðra andstæðna eða hliðstæðna og svo hvernig smáorðið *þegar* er brúkað í setningum eins og:¹¹⁰ 'Þessu játaði herra Valver ok þegar fór riddarinn í brott; en Valver bjóst þegar ok hafði þá VII skjaldsveina með sér . . .' Schach viðurkennir þó að auðvelt hafi verið að líkja eftir þessum stílbrögðum.¹¹¹

Könnun þeirra Schachs og Hallbergs getur verið ávitull um það að umræddar sjö riddarasögur hafi upphaflega verið skrifaðar á sama tímabili og að öllum líkindum í svipuðu menningarumhverfi. Í annan stað sýna rannsóknir þeirra að nokkur hluti hefðbundins orðaforða og stíleinkenna hefur sennilega haldist óbreyttur í uppskriftum.

8

Fyrstur til að efast um heimildargildi klausunnar framan við Tristrams sögu var Thorkil Damsgaard-Olsen. Honum fannst að sagan, eins og hún er nú varðveitt, ætti fremur heima í flokki með skrúðsstílsverkum 14. og 15. aldar; að stíl væri sagan lík Clari sögu og íslensku viðbótinni við Elis sögu og Rósamundu. Hann lét einnig í ljós vafa um að sagan væri runnin frá norskri þýðingu á kvæði Thomasar.¹¹² Tveitane dregur

¹⁰⁸ Ásamt Duggals leiðslu sýnir Antonius saga svipaða notkun hinna dæmigerðu orða. Í þessari rannsókn styðst Hallberg við útgáfur Ungers á *Heilagra manna sögum*.

¹⁰⁹ P. Schach, Some Observations on the Translations of Brother Róbert, *Les relations*, 118–133.

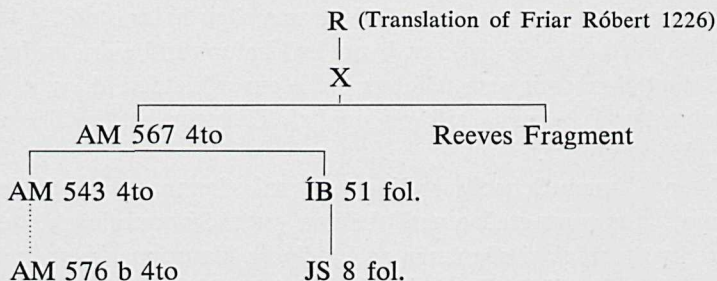
¹¹⁰ Sbr. Schach, tilv. rit, 132. Dæmið er úr *Parcevals sögu*, útg. Kölbings (*Riddarasögur*, Strassburg 1872), 42. Í grein Schachs, 120. bls. hefur slæðst með meinleg prentvilla, þar stendur '*skáldsveina*' í stað '*skjaldsveina*'.

¹¹¹ Schach, tilv. rit, 132.

¹¹² *Norron Fortællekunst* (København 1965), 116.

einnig í efa heimildargildi klausunnar og aðallega vegna þess að texti hennar sé varðveittur í ungum handritum.¹¹³ Knud Togeby tekur í sama streng.¹¹⁴ En þó að texti sögunnar sé varðveittur í ungum pappírshandritum, nægir það eitt ekki til að rýra heimildina, því að pappírshandrit geta stundum haft betri texta en skinnhandrit.

Eftir Paul Schach hafa birst nokkrar greinar um handrit Tristrams sögu.¹¹⁵ Hann hefur sýnt fram á, að miðað við texta sögunnar í skinnbókarbrotinu AM 567 4to er texti pappírshandritanna stytur. Þá er ljóst af rannsóknum hans að ÍB 51 fol. og AM 543 4to eru óháð hvort öðru. Í fyrstu grein sinni, *Some Observations on 'Tristrams Saga'*, virðist Schach gera ráð fyrir því að pappírshandritin séu runnin frá sameiginlegu forriti, sem hugsanlega geti verið komið frá AM 567 4to.¹¹⁶ Í textaútgáfu sinni á Reeves brotinu af Tristrams sögu dregur Schach aftur á móti upp eftirfarandi stemma:¹¹⁷

Hann setur hér ekki inn milliliði þá, sem hann hafði gert ráð fyrir í fyrri rannsókn sinni, en hann slær varnagla:¹¹⁸ 'On the basis of the known extant MSS, there is no way of telling how many intermediate stages there were between the translation of Friar Róbert (1226) and X, between X and the two extant vellum fragments, or between AM 567 and its two existing paper derivatives. The latter seem to be direct transcript of their common source and JS 8 is certainly a copy of ÍB

¹¹³ M. Tveitane, *CCN* IV, 32.

¹¹⁴ Knud Togeby, *La chronologie des versions scandinaves des anciens textes français, Les relations*, 183.

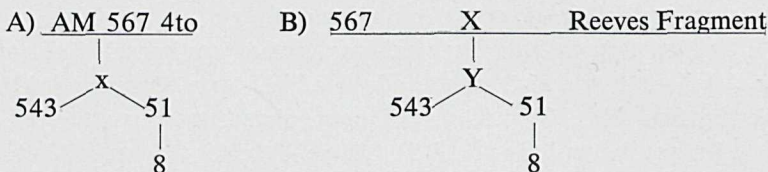
¹¹⁵ Sjá 1. nmgr.

¹¹⁶ Schach hafði þá ekki undir höndum Reeves brotið.

¹¹⁷ *The Reeves Fragment, Einarsbók*, 299.

¹¹⁸ Sama rit, sama stað.

51.' Á grundvelli athugana Schachs og við nánari samanburð pappírshandritanna við texta Kölbings virðist mér að tákna megi skyldleika ÍB 51 og AM 543 við skinnbókarbrotin á tvennan hátt:

Schach virðist gera ráð fyrir fyrri möguleikanum. Sameiginlegt forrit að baki 543 og 51 fær m. a. stuðning af því að langflest frávik 543 frá 567 koma einnig fyrir í 51.¹¹⁹ Dæmi um slíkt frávik er leshátturinn: Bijföluðu honum (543), beföluðu hann (51), signa hann 567. Af þessu má ljóst vera að klausan framan við Tristrams sögu hefur staðið í forriti pappírshandritanna, en óvíst er, hvort það hefur verið eldra en frá 17. öld. Skinnbókarbrotin sem talin eru frá ofanverðri 15. öld eru ekki til samanburðar á þessum stað og upphaf Tristramskvæðis Thomasar hefur ekki varðveist.

Af rannsóknum Schachs er ljóst að texti sögunnar í pappírshandritunum hefur sums staðar verið leikinn grátt. Sú spurning hlýtur að vakna, hvort orðalagi sögunnar og þá einnig klausunnar fyrir framan hana, hafi verið vikið við af ásettu ráði í forriti pappírshandritanna; orðfærið fært nær tímanum, enda eru riddarasögur ritaðar hér á 16. og 17. öld. Hér að framan var minnst á lesháttinn 'biföluðu honum (hann)'] 'signa hann', þar sem 51 og 543 völdu yngra tökuorð en skinnbókarbrotið. Vert er að staldra við og athuga hvort klausan hefur að geyma nokkur augljós og ung tökuorð, sem gætu bent til aldurs hennar, en um leið skal að því hugað, hvort hugsanlegt sé, að klausan standi á gömlum merg.

Ef hún er borin saman við fortitla í íslenskum skinnhandritum, kemur í ljós að í þeim er ekkert ártal og málsgreinum yfirleitt skipað á annan veg. Ef hún hins vegar er borin saman við varðveitta baktitla, þá má greina eftirfarandi samkenni:

¹¹⁹ Stefán Karlsson hefur gert mér þann greiða að bera saman ÍB 51 við útg. Kölbings á AM 567 4to, og á ég honum þessar athugasemdir að þakka.

1. *Ártal.*

En þat var, þa ær lidith
var fra higatburd vors
herra Iesu Christi M.CCC.
LXXX ok eitt ár.

(*Atburðr á Finnmörk*)

Var þá lided frá hingad-
burde Christi. 1226 Aar,
er þesze Saga var a
Norrænu Skrifud, . . .

2. *Nafn þess er skrifaði eða snaraði:*

en roðbert aboti sneri . . .
(*Elis saga*)

Enn Broder Robert
efnade . . .

en sira Æinar Haflida
son . . . snere . . .
(*Atburðr á Finnmörk*)

ok í norrænu sneri Brandr
prestr Ions son . . .
(*Gyðinga saga*)

3. *Tekið er fram á hvaða tungumál sagan er þýdd:*

er hakon konungr gamli
leit snua *ur franzeisu
j norenu.
(*Ívents saga*)

er þesze Saga var a
Norrænu Skrifud, . . .

þessa iarteignn skrifvadi
Nikolaus Olafs son klerkur . . .
til brædra . . . i latinu,
en sira Æinar . . . snere
i norænu mál . . .
(*Atburðr á Finnmörk*)

4. *Titill ritbeiðanda:*

eptir bodi virduligs herra.
herra Magnusar kongs . . .
(*Gyðinga saga*)

Efter befallingu og
Skipan Vir duglegz
herra Hakonar Kongz.

Eins og sjá má af þessari upptalningu hér að ofan eru samkenni þessi svo mörg, að þau gefa til kynna að klausan hvíli á gömlum merg. Hins vegar eru önnur atriði, sem eru ótvírætt yngri. Tökuorðið *befalning* í

merkingunni boð kemur fyrst fyrir á ofanverðri 16. öld;¹²⁰ sagnorðið *bífala* í merkingunni *skipa*¹²¹ kemur fyrir í transkriptarbréfi, sem árssett er 1497, en skrifað á 16. öld. Tilvísunarsetningin, *j hvórre talad verdur umm obærelega Ast er þau hófdu Sjñ a Millumm*, er þessleg að vera á svipuðu reki og forrit pappírshandritanna, en slíkar setningar með forsetningu á undan spurnarfornafni virðast á hinn bóginn vera algengar í fornu máli.¹²² Sagnorðið *uppskrifa* kemur ekki fyrir á orðabókum forn málsins, sögnin að *efna* er ekki skráð í þessari merkingu, en þekktist í mjög líkri merkingu, *að efna til*. Allar líkur benda því til að skrifari forritsins hafi bætt orðum inn í klausuna. Til samanburðar skulu teknir tveir íslenskir bókatitlar frá fyrstu öldum prentlistarinnar:¹²³

Eintal Salarennar | vid sialfa sig. | I Huorriu ein | Christenn Saal
yferuegur og | hugleider þa saaru Pijnu og Dauda sij-|ns Lausnara
Herrans Jesu Christi, og tekur | sier þar af agiætar Kienningar og |
hugganer. | I Psalmvijsur miuklega sn|ued af Petre Einars Syne
Løgriettu | Manne, fyrer Vestann. Og af hønnum Dedice-|rad og
tilskrifad þeirre Eruverdugu og Gud|hræddu Heidurs Kuinnu. Val-
gierde | Gysla Dottur ad Skarde a | Skards Strønd. | Prentad a
Hoolum j Hiall|ta Dal, epter Bon og Osk þeirra Hø|fdings Hiona,
Eggerts Biørns | sonar og Valgerdar Gysla | Dottur. | Anno. |
1. 6. 61.

ÞETTA ER EIN BOK MED COLLE-|ctum, Pistlum, oc Gudz-
spiollum, j modur ma-|li, j kringum arid a Sunno daga, og allar
Ha-|tider epter K. M. Ordinatio j Hola Domkir-|kiu og biskups-
dæmi j Islande lesit og sungit, Vppbiriad | j Jesu Christi nafne af
mier o verdugum þræli Drottins O-|lafi Hiallta syni Anno M D L ij.

¹²⁰ Sbr. Chr. Westergård-Nielsen, *Låneordene i det 16. århundredes trykte islandske litteratur* (Biblioth. Arnam. VI, København 1946), 22–24. Sbr. Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblia* (Biblioth. Arnam. XVII, Kopenhagen 1956), 275–276.

¹²¹ Dr. Ole Widding ritstjóri AMKO (Den arnamagnæanske kommissions ord-bog) hefur góðfúslega látið mér í té dæmi orðabókarinnar um sögnina að *bífala* (*befala*). Samkvæmt þeim kemur sagnorðið fyrst fyrir í bréfi frá árinu 1419, sbr. *Islandske orginaldiplomer indtil 1450*, udg. af Stefán Karlsson (København 1963), nr. 169. En þar er sögnin í annari merkingu. Þetta fyrsta dæmi er úr *DI VII*, 335.

¹²² M. Nygaard, *Norrøn syntax*² (Oslo 1966), 264.

¹²³ Sbr. *Islandica IX*, 16 og *XIV*, 25.

Enn nu vtskrifud til þess | at prentazt, so at aller Kienne menn med einu moti lesi og sin|gi j þui hino sama Biskupsdæmi alla bodna | helga daga Gudi til lofs, hans kæra Syne | Jesu Christo med helgum Anda til ei-|lifrar dyrdar, enn ollum Islands jnn byg|giurum til eilifs gagnns, salu hial|par, og nytsæmdar, suo at j | ollum Kyrkium verde allt samhliodanda | fyrer vtan alla tuidræg-|ne, þar hialpe oss | ollum til Gud Fader | fyrer sinn elskuligan | Son Jesum | Christum vorn einka hialp-|ar mann og fyrer bidiara. | AMEN.

Það sem er líkt með þessum titlum og klausunni framan við Tristrams sögu er fyrst og fremst útlistun efnisins.¹²⁴ Menn taki eftir: *I Huoriu ein Christenn Saal yferuegur og hugleider þa saaru Pijnu . . .* og einnig: *lesit og sungit, Dedicerad og tilskrifad*, sbr. *efnade og uppskrifade* í klausunni. Að þessu athuguðu þykir mér sennilegast að skrifari forrits 51 og 543 hafi haft fyrir sér baktitil, þar sem skýrt var frá ritbeiðanda, hvenær verkið var norrænað og af hverjum. Þennan baktitil hefur svo skrifarinn endursamið að nokkru leyti og gert að fortitli, eins og þá tíðkaðist á prentuðum bókum. Óhugsandi er, að skrifarinn hafi getað fundið upp hjá sjálfum sér að kenna Tristrams sögu bróður Róbert. Hugsanlegt er einnig, en ólíklegra, að í forritinu hafi verið formáli, þar sem nafnið *Róbert* og orðið *kunnátta* hafi a. m. k. staðið; hvorttveggja hafi verið angi af tækni málskrúðsfræðinnar, *ab nostra*. Benda má á til samanburðar, að Chrétien de Troyes nefnir gjarnan sjálfan sig í forræðum kvæða sinna og tekur stundum fram hver hafi beðið um verkið. Forsögn Hákonar hefði þá verið úr *ab iudicum persona*.

Ég skal að lokum draga saman það sem hér hefur verið sagt. Bæði ytri og innri rök benda til þess að ritun riddarasagna sé þegar hafin á ríkisstjórnarárnum Hákonar gamla. Heimildirnar um bókmenntastarfsemi við hirð hans eru margar og nær samhljóða. Telja má öruggt að Tristrams saga hafi upphaflega verið þýdd þá; treysta megi bókmennta-

¹²⁴ Í útdrætti Tristrams sögu, *AM 576 b 4to*, hefur sagnorðinu *skrifast* verið breytt í *byrjast*; þetta virðist sýna hvernig 18. aldar menn litu á umrædda klausu: Þeir skildu hana sem titil. Þetta hefur Schach ekki skilið rétt. Hann hefur ekki áttað sig á að sögnin *skrifast* kemur fyrir í titlum handrita á þessum tíma og virðist vera jafngild *byrja* og *hefja upp*, sbr. t. d.: Hér skrifast sagan af Gríshildi þolinmóðu, pr. í *Islandica VII*, 12 eftir 18. aldar handritinu Brit. Mus. Add. 11 158 4to. Schach, An Excerpt from 'Tristrams saga'. *SS 32* (1960), 83–88. Sjá um þetta handrit: Agnete Loth, To afskrifter af *AM 576 a-c 4°*. *Opuscula III* (Biblioth. Arnam. XXIX), 161–172.

sögulegu heimildargildi fortitils þeirrar sögu. Þar með er þó ekki sagt að sagan sjálf eins og hún er nú varðveitt, sé 13. aldar rit. Gæta verður þess að mjög lítt hluti þessarar bókmenntageinar er til í sinni upphaflegu norrænu mynd. Allur þorri textanna er aðeins til í íslenskum handritum frá 14. og 15. öld og síðar. Þessir textar hafa oft verið dæmdir hart, þeir bornir saman við völsku kvæðin og bent á margvísleg frávík, villur, viðauka og styttingar. Þetta er að mínum dómi ómaklegt. Það má ekki eingöngu líta á þessa texta sem eftirrit glataðra norskra eða íslenskra forrita heldur verður einnig að meta þá bókmenntalega út frá félagslegum forsendum. Áheyrendur á Íslandi 14. og 15. aldar kunna að hafa gert aðrar kröfur til sagnanna en þeir sem á hlýddu við hirð Hákonar gamla og sona hans. Og við þær aðstæður sem ríkja á Íslandi á 14. og 15. öld kunna ritklifin um forsögn konunga að hafa öðlast aðra merkingu — en það er önnur saga.

SUMMARY

1

At the beginning of *Tristrams Saga* there is a well known passage which provides us with both the date of the translation (1226) and the translator's name (Brother Robert). This passage is preserved only in 17th century paper MSS. The aim of this paper is to try to find out how reliable the passage is as a source of literary history and also whether it could be called a preface as many scholars have done. In the first chapter the author refers to earlier opinions regarding *Tristrams Saga* and the other six prose-romances (*riddarasögur*) which have been attributed to Brother Robert. Nothing is known of this Brother Robert but the name appears in a slightly different form (Abbot Roðbert) in the colophon of *Elis Saga* (Elie de St. Gille) in the 13th century Norwegian MS, De la Gardie nr. 4-7 fol.

2-3

These sections contain a discussion of classical and mediaeval rhetorical theories of the exordium and its function in Old French and Middle High German romance; it appears that compared with those only two or possibly three of the Old Norwegian-Icelandic translated *riddarasögur* seem to have used the technique of the rhetoricians for the *exordium*. The passage preceding *Tristrams Saga* can neither be counted with those nor fit to the given definition of prose prefaces.

4

The passage in front of *Tristrams Saga* claims the patronage of the Norwegian king Hákon Hákonarson the Old (wrongly called King Hákon V in Gaston Paris, *Historie Poétique de Charlemagne*, Paris 1905, 148; Paul Aebischer, *Rolandia*

Borealia, Lausanne 1954, 277). In several other Old Norwegian-Icelandic works Norwegian kings are mentioned as patrons (Elis Saga, Strengleikar, Möttuls Saga, Ívents Saga, Mariu Saga, Gyðinga Saga, Alexanders Saga, Duggals Leiðsla, Stjórn and Viktors Saga and Blávus). Some of these references to the Norwegian kings are to be found in prefaces and colophons. The present writer points out how common 'auftragstopoi' are in mediaeval prefaces and even though they may be true they need not necessarily be proof of literary activity at the Norwegian court. In this chapter is also discussed where and how a written work is attributed to a certain author and whether this information is to be found elsewhere in Old Norwegian-Icelandic sources. Only a small number of colophons provide us with a date; these are briefly discussed and the writer points out that dates do not occur in Old Norwegian-Icelandic prefaces or epilogues.

The authorship given in MSS has sometimes been proved wrong or questionable as for instance in one of the MSS of Óláfs Saga Tryggvasonar en mesta (Bergsbók), and in AM 45 4to Heimskringla is attributed to Ari the Wise. The present author stresses that without inner and outer arguments such information stated in prefaces, titles and colophons cannot be taken at face value. This chapter also mentions the methods used by Old Norwegian-Icelandic scribes or writers in forming titles.

5

The topos of *translatio studii* appears occasionally in Old Norwegian-Icelandic writings. The author discusses its function in the preface of Ólifu þátr and Landrés in Karlamagnús Saga (the B-version) and compares it with the introductory words of Clari Saga and the title of Gunnlaugs Saga in Perg. 4to nr. 18, where it is attributed to Ari the Wise in order to give the saga more authority.

6

From the biography of Hákon Hákonarson the Old by Sturla Þórðarson it appears that Hákon had some cultural connections with England and the continent during his reign. But detailed descriptions of his court or courtiers are not to be found in Hákonar Saga. On his deathbed legends of the saints in Latin are first read aloud for him and then sagas of his ancestors. During his reign Konungs Skuggsjá and Hirðskrá seem to have been written. Hákon is called *bene litteratus* by Matthew Paris.

The oldest Norwegian manuscript containing *riddarasögur* is from the 13th century but most of MSS containing *riddarasögur* are considered to be Icelandic copies. The search for Norwegian archetypes has not always been successful.

On the whole the outer arguments are in favour of the translations of romances already having started in the 13th century, and most probably during the reign of Hákon the Old.

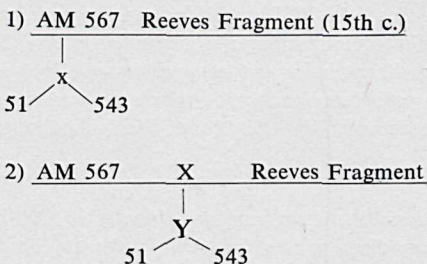
7

The researches into style and vocabulary of *riddarasögur* done by P. Hallberg and P. Schach are briefly discussed here. The author is of the opinion that Hallberg's and Schach's conclusions can show that those seven *riddarasögur* attributed to

Brother Robert may have been translated during the same period in a very similar cultural milieu. On the other hand the investigations of Hallberg and Schach may show that some part of the typical traditional vocabulary and stylistic features did survive unchanged in the late Icelandic copies.

8

Recently two scholars, Th. Damsgaard-Olsen and M. Tveitane have cast some doubt on the reliability of the information in the Tristrams Saga passage. On the basis of the MSS researches of Schach and a comparison of the two extant paper MSS of Tristrams Saga with the vellum fragment AM 567 4to (15th c.), it is clear that this passage was in the common source for ÍB 51 fol. and AM 543 4to, and is not directly derived from AM 567 4to. There are two possibilities:

This common source for 51 and 543 need not be older than from the 17th century.

In this last section the author discusses both the use of apparent loanwords such as *befalning* and compares the passage with mediaeval Old Norwegian-Icelandic colophons. The result shows that the passage is probably originally a colophon which the 16th or 17th century copist has modernised in the fashion of booktitles of his times. This is shown by comparison with titles from well known 16th and 17th century printed books. The following features are shown to be from mediaeval times: the name of the translator, the naming of the patron, the description of the translator's language and possibly the date. It is also stressed that it is unthinkable that the copist invented these features. It is also thought possible that these features could have derived from a preface (from the rhetorical devices of *ab nostra*, *ab iudicum persona*).

The passage preceding Tristrams Saga should be regarded as a title. It is hardly possible to cast any doubt on it as valid source for literary history; Tristrams Saga was originally translated during the reign of Hákon Hákonarson the Old. But from this fact it does not necessarily follow that the existing Tristrams Saga should be regarded as a 13th century Norwegian prose-romance.